

usulcüleriyile dil bilimcilerin çoğunluğu, atıfı cümlelerden sonra gelen istisnayı herhangi bir tahsis delili bulunmadıkça cümlelerin tamamına rücu edeceğini, Hanefîler ile Zâhirîler ve Basralı dil bilimciler ise istisnayı yalnızca son cümleye rücu edeceğini ve herhangi bir delil bulunmadıkça diğer cümlelere taallukunun doğru olmayacağını ileri sürmüşlerdir. Bu tartışmaların pratik sonucu, kendisine zina iftirası haddi uygulanmış kişinin şahitliğinin kabul edilip edilmeyeceği konusunda kendini gösterir. Kur'an'da zina iftirasında bulunanlara seksen celde uygulanması ve şahitliklerinin kabul edilmemesi istendikten sonra "tövbe edip ıslah olanlar hariç" denilmiş (en-Nûr 24/4-5), fakihlerin çoğunluğu, bu istisnayı ilk iki cümleden istisna olduğunu ileri sürerek tövbe edilmesi halinde had cezasının da düşeceğini, Hanefîler ise haddin kul hakkı olduğu için tövbeyle düşmeyeceğini, istisnayı sadece şahitliğin kabul edilmemesine ilişkin olduğunu ve tövbe edilmesi halinde bu kimsenin şahitliğinin kabul edilebileceğini söylemişlerdir.

BİBLİYOGRAFYA :

Tehânevî, *Keşşâf*, I, 181-185, 431; Cessâs, *el-Fuşûl fi'l-uşûl* (nşr. Uceyl Câsim en-Neşemî), Küveyt 1405/1985, I, 246-252, 266-271; Ebû'l-Hüseyn el-Basrî, *el-Mu'temed fi'uşûli'l-fıkħ* (nşr. Muhammed Hamîdullah), Dimaşk 1384/1964, I, 260-264; İbn Hazm, *el-İhkâm* (nşr. Ahmed M. Şâkir), Kahire 1970, I, 397-405; Ebû İshak eş-Şirâzî, *Şerhu'l-Lüma'* (nşr. Abdülmecîd Türkî), Beyrut 1408/1988, I, 399-407; Pezdevî, *Kenzü'l-uşûl*, III, 117-127, 147; Şemsüleimme es-Serahsî, *el-Uşûl* (nşr. Ebû'l-Vefâ el-Efgânî), Haydarâbâd 1372, II, 35-46; Gazzâlî, *el-Mustaşfâ*, Bulak 1324, II, 163-173; Kelvezânî, *et-Temhid fi'uşûli'l-fıkħ* (nşr. Müfîd M. Ebû Amşe), Cide 1406/1985, II, 73-76, 91; Alâeddin es-Semerikandî, *Mizânü'l-uşûl* (nşr. M. Zeki Abdülber), Katar 1404/1984, s. 299, 312-317; Fahreddin er-Râzî, *el-Maḥşûl* (nşr. Tâhâ Câbir Feyyâz el-Ulvânî), Riyad 1399/1979, I/3, s. 11-12, 39-63; İbn Kudâme, *el-Mugnî*, V, 131, 159; VII, 161; Seyfeddin el-Âmidî, *el-İhkâm fi'uşûli'l-aḥkâm*, Kahire 1387/1968, II, 267-269, 275, 278-283, 287, 315; İbnü'l-Hâcib, *el-Muḥtaşar*, Beyrut 1403/1983, II, 132-142; Şehâbeddin el-Karâfî, *el-İstignâ' fi' aḥkâmî'l-istignâ'* (nşr. Tâhâ Muhsin), Bağdad 1402/1982, s. 90-102, 343-368, 374-377, 524, 528-531, 536-569, 571-668; Abdülazîz el-Buhârî, *Keşşû'l-esrâr*, İstanbul 1308, III, 122, 198; Sadrüşşeria, *et-Tauzîḥ fi' halli' gâvâmi'zî't-Tenkih* (Teftâzânî, *et-Telviḥ* içinde), Beyrut 1377/1957, II, 20-25; Tâceddin es-Sübkî, *Cem'u'l-cevâmi'*, Beyrut, ts. (Dârü'l-kütübi'l-ilmiyye), II, 41-47, 51-52; İsnevî, *et-Temhid fi' taḥrici'l-fürû' 'ale'l-uşûl* (nşr. M. Hasan Heyto), Beyrut 1404/1984, s. 386-388, 392, 397; Teftâzânî, *et-Telviḥ*, Beyrut 1377/1957, II, 20-21; İbnü'l-Hümâm, *Fethu'l-kâdir*, III, 147-148; VII, 400-402; a.mlf., *et-Taḥrîr* (İbn Emîrül-Hâc, *et-Taḥrîr ve't-taḥbîr* içinde), Bulak 1316, I, 252, 267-268; Şirbinî, *Mugnî'l-muḥtaç*, II, 258;

Emîr Pâdişah, *Teysîrü't-Taḥrîr*, Kahire 1350/1931, I, 289; Bihârî, *Müsellemü's-sübûti'uşûli'l-fıkħ*, Kahire 1904, I, 316, 324-327, 338, 344; Şevkânî, *İrşâdü'l-fuḥûl*, Beyrut, ts. (Dârü'l-ma'rife), s. 148-152; Ferhat Koca, *İslâm Hukuk Metodolojisinde Tahsis*, İstanbul 1996, s. 155-163, 313-327; "İstignâ", *Mu.F.*, V, 198-302; "İstignâ", *Mu.F.*, III, 184-197.

FERHAT KOCA

□ KELÂM. Kelâm literatüründe istisna "inşallah müminim" mânasında kullanılır. Râgıb el-İşfahânî istisnayı, cümlede yer alan lafza ait genel anlamın bir kısmını kaldırmak veya cümlelerin gerektirdiği hükmü nefyeden bir lafız getirmek şeklinde ikiye ayırmış, birincisine yenebilecek her şeyin helâl olduğu hükmünden leş, kan ve benzerinin çıkarılmasını (el-En'âm 6/145), ikincisine de daha sonra yapılacak bir iş için "Allah dilerse" tarzında bir kaydın konulmasını örnek göstermiştir (*el-Müfredât*, "şny" md.). Kur'an'da istisna bir âyette, "yapılacak iş için kesin ifade kullanmayıp inşallah demek" mânasında geçmektedir (el-Kalem 68/18). Diğer bir yerde ise istisna kelimesi zikredilmeden anlamına yer verilmektedir: "Allah dilerse temennisinde bulunmadıkça hiçbir şey hakkında bunu yarın yapacağım deme" (el-Kehf 18/23-24). Kur'an'da istisna anlamındaki "inşallah" tabiri birkaç defa tekrarlanmaktadır (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "şâ'e" md.). İstisna hadislerde de hem sözlük anlamında hem "inşallah demek" mânasında yer almaktadır (Tirmizî, "Tefsîrül-Kur'ân", 18; Wensinck, *el-Mu'cem*, "şny" md.).

Kelâm ilminde istisna imanın tarifi, unsurları, amelle ilişkisi, artması-eksilmesi ve iman sahibinin âkibetiyle (hâtıme) ilgili tartışmalara bağlı olarak ortaya çıkmış itikadî bir meseledir. İmanı tasdik ve ikardan ibaret kabul eden Ebû Hanîfe'nin bu şartları yerine getirenlerin gerçek mümin olduğunu söylemesine karşılık Süf-yân b. Uyeyne, Fudayl b. İyâz, Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, Ahmed b. Hanbel gibi Selef âlimleri imanın tasdik, ikrar ve amelden teşekkül ettiği görüşünü benimsemiş, buradan hareketle tasdik ve ikrar şartlarını yerine getirmekle birlikte amellerin durumu belirsiz olduğundan kişinin Allah nezdinde gerçek mümin olup olmadığının bilinmeyeceği sonucuna varmışlardır (Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, s. 53-54, 71; Ahmed b. Hanbel, I, 347-348, 374-375). Bazı kaynaklarda bu ikinci gruba "şekkâkiyye, şükkâk" (şüpheliler) denildiği kaydedilmektedir (Makdisî, V, 149-150; Watt, s. 150, 173, 363).

Kelâm literatüründe istisnaya dair ileri sürülen görüşleri üç noktada toplamak mümkündür. 1. Mümin gerçekten mümin, kâfir de gerçekten kâfirdir. İmanda şüphe bulunmadığı gibi inkârda da şüphe yoktur. Bu sebeple kişi, "Ben inşallah müminim" yerine şüpheliyi tamamen ortadan kaldıracak şekilde, "Ben gerçekten müminim" demelidir. Başta Ebû Hanîfe olmak üzere Mâtürîdiyye-Hanefiyye ve Mu'tezile âlimleri bu görüştedir. Dayandıkları delillerse şunlardır: a) Kur'an-ı Kerim'de imana şüphenin karıştırılmaması istenerek bu konuda kararlı davranmaların mümin olabileceği ifade edilmiş (el-Hucurât 49/15), insanlara kendilerinden emin olarak, "Allah'a iman ettik" demeleri emredilip (el-Bakara 2/136) istisna yapmalarının gerektiği vurgulanmış, müminin gerçek mümin, kâfirden de gerçek kâfir diye bahsedilmiş (en-Nisâ 4/151; el-Enfâl 8/4, 74), emir ve yasaklara müminlerin muhatap oldukları belirtilmiştir (bk. M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "İmân" md.). b) Hz. Peygamber devrinde insanlar mümin, kâfir ve münafik diye ayrılmış, aşhâp da Resûl-i Ekrem'e gerçekten mümin olduklarını söylemişlerdir. İmanda istisna yapmak Hz. Peygamber'in ve ashâbının yoluna aykırı bir tutum olur. c) İmanda istisna şüpheliyi çağırır ve insanın şüphe içinde bulunduğu kanaatini uyandırır. İman ise kesin tasdik ve ikrarı gerektirir, şüphe veren hiçbir söze imkân tanımaz. Bu yüzden, "Allah'tan başka ilâh bulunmadığına ve Hz. Muhammed'in O'nun elçisi olduğuna inşallah şehâdet ederim" denmesi uygun değildir. Yaygın örfte istisna kesin olarak bilinen bir konuda değil şüphe edilen hususlarda kullanılır. Kişinin imanı ölünceye kadar devam eden bir süreci kapsadığından, "Kesinlikle müminim" demelidir. d) Âyetlerde belirtildiğine göre iman müminlere Allah'ın bir nimeti, fazlı ve rahmetidir. Bir şüphe ifadesi olan istisnayı kullanmak bu lutfu gizleyip nimeti inkâr etmek demektir, bu ise verilen nimetin geri alınması sonucunu doğurur (Mâtürîdî, s. 388-390; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, s. 190; Beyâzîzâde, s. 92-94).

2. Kişinin, "Ben gerçek müminim" diyebilmesi için mümin olarak öleceğini kesinlikle bilmesi gerekir. Bunun bilinmesi mümkün olmadığına göre, "Inşallah müminim" deyip istisna yapmak kaçınılmaz hale gelir. İmanını koruyarak âhirete intikal etmedikçe hayatını mümin olarak geçirmek ilâhî rızâ, va'd, muhabbet ve velâyet açısından bir değer taşımaz. Bu

sebeple insanları Allah nezdinde mümin ve insanlar nezdinde mümin diye iki grupta mütalaa ederek gerçek müminin, imanla öleceği Allah tarafından ezeli ilimle bilinen kişi olduğunu kabul etmek gerekir. Buna göre kesin hüküm vermekten kaçınılmalı, âkibet ilâhî ilim ve iradeye havale edilerek bir nevi dua mahiyetinde, "İnşallah müminim" denmelidir. Kur'an'da yer alan gerçek müminler ve gerçek kâfirlerle ilgili ifadeler bu çerçevede anlaşılmalıdır (İbn Fûrek, s. 161-162). Genellikle Eş'ariyye'ye bağlı âlimler bu görüştedir. İbn Teymiyye, muhaddis Muhammed b. Yûsuf el-Firyâbî ile Hanbelîler'den Ebû Amr Osman b. Merzûk'a uyanların istisnayı iman alanından çıkarıp her konuyu kapsayan bir terim haline getirdiklerini kaydeder (*Mecmû'u fetâvâ*, VII, 433-435; a.mlf., *el-İmân*, s. 372-374).

3. Kişinin tasdik ve ikrar açısından imanda istisnayı terketmesi, fakat işlediği amellerin Allah nezdinde kabul görmesi ve kemal mertebesinde bir iman açısından, "İnşallah müminim" demesi uygundur. Başta Ahmed b. Hanbel olmak üzere Selefiyye âlimleri bu görüşü benimsemiştir. Dayandıkları deliller şöylece özetlenebilir: a) Kur'an-ı Kerim'de insanlarla ilgili olarak verilen haberlerde istisna yapılmak suretiyle müminlere yol gösterilmiş ve onların da böyle yapması istenmiştir (el-Feth 48/27). Bu âyette geçen "in" edatına "izâ" mânası verilse de sonuç değişmez. b) Hz. Peygamber, müminlerin en müttakisi olduğuna dair ümidini belirtirken Allah nezdindeki durumu hakkında kesin ifade kullanmaktan kaçınmış, öleceğini kesin olarak bildiği halde kabristanda dua ederken, "Biz de inşallah size katılacağız" ifadesini kullanmıştır (Müslim, "Tahâret", 39; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 79). c) İman kalp ile tasdik, dil ile ikrar ve amel unsurlarından oluşur. Amellerin Allah nezdinde kabul edilip üç unsurun da tamamlandığı ve imanin kemale erdiği bilinmeyeceğinden, "Ben gerçek müminim" demek isabetli olmaz. d) İmanda istisnayı terketmek, kendini temize çıkarıp cennet ehlinden olduğuna kesinlikle hükmetmek anlamına gelir. Halbuki Allah insanların kendilerini temize çıkarmalarını yasakladığı gibi (en-Necm 53/32) vahiyle sabit olmadıkça kişinin cennet ehlinden olduğunu bilmesi imkânsızdır. Ancak imanda istisna yapmak inançta şüphe içinde bulunmak anlamına gelmez, sadece amel açısından ihtiyatlı bir ifade kullanmayı ve kötü âkibetten korkmayı gösterir (Ebû Ubeyd Kâsım b. Sel-

lâm, s. 68-70; Ebû Bekir el-Hallâl, s. 593-605; Âcurrî, s. 136-137; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, VII, 253-255, 438-458; a.mlf., *el-İmân*, s. 377-390).

Âlimler arasındaki bu farklı görüşler onların bakış açılarının farklı oluşundan kaynaklanmış olup her birinin kendi açısından isabetli olduğunu söylemek mümkündür. Zira kişinin, iman esaslarını tereddütsüz bir şekilde benimsemiş olması gerçeğinden hareketle, "Ben kesinlikle müminim" demesi gibi, bütün ilâhî emir ve yasakların gereğini yerine getirme veya son nefesinde imanla âhirete intikal etme açısından, "İnşallah mümin olma çizgisinden ayrılmam, inşallah imanımı koruyarak ebedî hayata intikal ederim" demesi de tabii bir şeydir.

BİBLİYOGRAFYA :

Râgib el-İsfahânî, *el-Müfredât*, "şny" md.; *Li-sânü'l-Arab*, "şny" md.; Ebû'l-Bekâ, *el-Külliyât*, s. 91; Winsinck, *el-Mu'cem*, "şny" md.; M. F. Abdülbâkî, *el-Mu'cem*, "İmân", "şâ'e", md-leri; Müslim, "Tahâret", 39, "Cenâ'iz", 103-104; Ebû Dâvûd, "Cenâ'iz", 79; Tirmizî, "Tefsîrü'l-Kur'ân", 18; Ebû Ubeyd Kâsım b. Sellâm, *Kitâbü'l-İmân*, Dimaşk, ts. (el-Matbaatü'l-umûmiyye), s. 53-54, 68-71; Ahmed b. Hanbel, *Kitâbü's-Sünne*, Riyad 1994, I, 307-311, 347-348, 374-375; Ebû Bekir el-Hallâl, *es-Sünne* (nşr. Atiyye ez-Zehrânî), Riyad 1410/1989, s. 593-605; Eş'arî, *el-İbâne* (Arnaût), s. 81; Mâtürîdî, *Kitâbü'l-Tevhîd*, s. 388-392; Makdisî, *el-Bed' ve't-târîh*, V, 149-150; Âcurrî, *eş-Şer'â* (nşr. M. Hâmid el-Fikî), Beyrut 1403/1983, s. 136-139; İbn Fûrek, *Mücerredü'l-Makâlât*, s. 161-162; Abdülkâhir el-Bağdâdî, *Uşûlü'd-dîn*, Beyrut 1401/1981, s. 253-254; Cüveynî, *el-İrşâd* (Muhammed), s. 400; Ebû Ya'lâ el-Ferrâ, *el-Mu'temmed fi uşûli'd-dîn* (nşr. Vedî Zeydân Haddâd), Beyrut 1974, s. 190; İbn Ebû'l-İz, *Şerhu'l-Akide'ti'l-Tahâviyye* (nşr. Abdullah et-Türkî - Şuayb el-Arnaût), Beyrut 1408/1987, II, 494-498; İbn Teymiyye, *Mecmû'u fetâvâ*, VII, 120, 143, 253-255, 334, 374-375, 429-458; a.mlf., *el-İmân* (nşr. Muhammed ez-Zübeydî), Beyrut 1414/1993, s. 370-390; Teftâzânî, *Şerhu'l-Makâsîd* (nşr. Abdurrahman Umeyre), Beyrut 1409/1989, V, 214-217; Beyâzîzâde, *el-Uşûlü'l-münîfelî'l-İmâm Ebî Hanîfe* (nşr. İlyas Çelebi), İstanbul 1416/1996, s. 92-95; W. Montgomery Watt, *İslâm Düşüncesinin Teşekkül Devri* (trc. E. Ruhî Fiğlalı), Ankara 1981, s. 150, 173, 363.

İLYAS ÜZÜM

İSTİSNÂ'

(الاستثناء)

Bir kişinin ücret karşılığında nitelikleri önceden belirlenmiş bir eseri imal etmesi için yapılan sözleşme anlamında fıkıh terimi.

Sözlükte "sanat ve mahareti gerektiren bir şey yapmak, imal etmek, meydana getirmek" anlamındaki sun' kökünden türeyen *istisnâ'* kelimesi örfte "bir sanat-

kârdan sanatıyla ilgili bir şeyi imal etmesini istemek, sanatkâra siparişte bulunmak" mânasına gelir. Fıkıhta da bu çerçevede terimleşen *istisnâ'*, İslâm borçlar (muâmelât) hukukunda sanatkârla ismarlayan arasında yapılan ve belli bir ücret karşılığında özellikleri belirlenmiş bir şeyin imal edilmesini konu alan akid nevinin adı olmuştur. İsmarlayana *müstasni'*, sipariş kabul eden sanatkâr ve müteahhide *sânî'* ve sipariş verilen, imal edilen esere de *masnû'* denilir.

Tanımı ve Mahiyeti. *İstisnâ'* Hanefîler'de müstakil bir akid olarak ele alındığından mezhep doktrininde akdin tanımı ve hukukî mahiyetine ilişkin oldukça ayrıntılı bilgilere rastlanır. Mezhebin klasik kaynaklarında *istisnâ'* genelde "işlenmiş olması kaydıyla bir aynın satışı", bazan da "bir ayn üzerinde sarfedilen emeğin satımı" şeklinde tanıtlır. *Mecelle'*de de "bir şey yapmak üzere ehl-i san'at ile akdi mukavele etmek" (md. 124) diye tanımlanmıştır. Çağdaş müelliflerin, "belirli şekilde işlenmesi şartıyla zimmette mebin satımı" (Kâsib Abdülkerîm el-Bedrân, s. 59) veya "imal edilecek türden bir şeyin, akdin teşekkülünden itibaren ismarlanan kimse tarafından malzemesi kendinden olmak üzere belli bir semen karşılığı nitelikleri belirlenmiş bir malın tesliminin üstlenildiği akid" şeklindeki tanımları da (Mustafa Ahmed ez-Zerkâ, VII/2 [1412/1992], s. 235) Hanefî fakihlerinin bakış açısı doğrultusunda yapılmıştır. *İstisnâ'* müstakil bir akid türü olarak görülen Mâlikî ve Şâfiîler onu selem akdi kapsamında değerlendirirler Hanbelîler, "Kişinin yanında olmayan bir malı selem akdi dışında kalan bir usulle satmasıdır" cümlesiyle tanımlarlar.

İstisnân akdine ilişkin ihtilâf Hz. Peygamber'den rivayet edilen, "Yanında bulunmayan malı satma" meâlindeki hadisten kaynaklanmaktadır (Ebû Dâvûd, "Büyûc", 68; Tirmizî, "Büyûc", 19; Nesâî, "Büyûc", 60). Hadisin söylenmesine yol açan olayların gelişim seyirinden, kişinin henüz sahibi olmadığı bir malı satmasının tarafları beklenmedik zarar ve sıkıntıya sokabileceği mülahazasıyla böyle bir yasağın getirilmiş olduğu anlaşılmaktadır (İbn Kayyim el-Cevziyye, II, 19, 27-28). Ancak Resûl-i Ekrem, çiftçilerin nakit paraya olan âcil ihtiyaçları sebebiyle ileride istihsal edecekleri ürünü niteliklerini ve teslim edileceği zamanı belirleyerek peşin para ile satmalarına izin vermiştir (Bu-hârî, "Selem", 1, 2, 7). Bu izinden hareket-